

ד"ר יהושפט נבו

מוקדש לזכר המורה הותיקה
אצילת הנפש
חנה רות בנדב ע"ה

עיונים בפרשיות התורה על רקע הנדודים במדבר

המאמר יעסוק בקורותיהם של בני ישראל בתקופה של ארבעים השנים שבין פסח לפסח, בין פסח של יציאת מצרים לפסח של הכניסה לארץ.

ארבעים שנות מדבר - אירועים, חניות ונדודים

בשגרת לשוננו אנו רגילים לדבר על ארבעים שנות נדודים במדבר, אולם למעשה שנים אלו מתחלקות לחניות ולנדודים במקומות שונים, בזאת נוכל להיווכח מעיון בחומשי התורה. ספר שמות עוסק בפרשת יציאת מצרים. בני ישראל יוצאים ממצרים בט"ו בניסן (במדבר ל"ג, ג), ומגיעים להר סיני בר"ח סיון (שמות י"ט, א; שבת פו, ע"ב). החנייה לפני הר סיני נמשכה עד כי באייר של השנה השנייה לנדודים, כלומר, שנה אחת פחות 10 ימים. (במדבר י', יא)¹. יש אפוא לברר מה עשו בני ישראל בחנייתם לפני הר סיני במשך שנה.

שישה ימים ראשונים של חודש סיון עשו בהכנות והטהרות לקראת מתן תורה. מתן תורה עצמו היה ב' בסיון או ב' ב' כעבור ארבעים יום עשו בני ישראל את העגל, כאשר משה היה בהר בארבעים הימים הראשונים³. לאחר שבירת הלוחות משה עולה להר עוד פעמיים, ובסך הכל שלוש עליות. הדבר מתואר במדרש תנחומא (שמות כי תשא ל"א):

"**ומשה עלה אל האלקים**" – ועשה שם ארבעים יום, עשרים וארבעה מסיון וששה עשר מתמוז, הרי ארבעים יום. ירד בשבעה עשר בתמוז, ראה את העגל ושבר את הלוחות ורדה את הסרוחין שמונה עשר ותשעה עשר. וחזר ועלה בעשרים, שנאמר 'ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם" (שמות ל"ב, ל) ... עשה שם עשרה מן תמוז וכל חדש אב, הרי

1. רש"י שם: "בחדש השני" - נמצאת אתה אומר שנים עשר חדש חסר י' ימים עשו בחורב, שהרי בר"ח סיון חנו שם, ולא נסעו עד עשרים באייר לשנה הבאה".

2. "יתיר: בששי בחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל. ר' יוסי אומר: בשבעה ב' (שבת פו, ע"ב).

3. רש"י לשמות ל"ב, א על פי שבת פט, ע"ב.

ארבעים יום. עלה בר"ח אלול כשאמר לו 'פסל לך'... (שמות ל"ד, א), 'וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני' (שם, ד'), עשה שם אלול כולו ועשרה מתשרי, וירד בעשור... ובו ביום נאמר לו למשה 'סלחתי כדברך', וקבעו הקב"ה יום סליחה ומחילה לדורות, שנאמר 'כי ביום הזה יכפר עליכם' וכו' (ויקרא ט"ז, ל), ומיד צוה לו למשה 'ועשו לי מקדש' (שמות כ"ה, ח)⁴.

לפי זה, בחצי השנה הראשונה של חנייתם של פלני הר סיני, היו בני ישראל עסוקים במתן תורה, בעשיית העגל ובציפייה לעליותו וירידותיו של משה, עד יום הכפורים בו נצטוו על עשיית המשכן. בחצי השנה השנייה עסקו בבניית המשכן שנסתיימה בר"ח ניסן של השנה השנייה (שמות מ', יז). נמצא שספר שמות כולו שייך לשנת הנדודים הראשונה, כשהעם חנה לפני הר סיני. בסוף ספר שמות מתארת התורה את המציאות שנוצרה עם הקמת המשכן: "ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן. ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן..."⁵.

בתחילת ספר ויקרא (א', א) נאמר: "ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר". ספר ויקרא הוא המשכו הישיר של ספר שמות, שהרי בסוף ספר שמות נאמר שמשה לא יכול לבוא אל מועד כי שכן עליו הענן, ולכן בתחילת הספר ה' קורא לו לבוא. נמצא שספר ויקרא שייך כבר לשנת הנדודים השנייה, היא תקופת אוהל מועד, שהרי המשכן הוקם בתחילת השנה השנייה. על ההבחנה בין השנה הראשונה "בהר סיני" לבין השנה השנייה "במדבר סיני באהל מועד", מעמידנו הרשב"ם⁶: "במדבר סיני באוהל מועד" - "כל הדברות שנאמרו בשנה ראשונה קודם שהוקם המשכן, כתוב בהן "בהר סיני"⁷ אבל משהוקם המשכן באחד לחודש בשנה השנייה, לא יאמר "בהר סיני" אבל "במדבר סיני באהל מועד".

הרשב"ם מוכיח את דבריו במדבר ג', א-ד בו נאמר: "ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני. ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר... וימת נדב ואביהוא לפני ה'... במדבר סיני". כלומר, בהר סיני בשנה הראשונה, לפני שהוקם המשכן, היו לאהרן ארבעה בנים. שניים מהם, נדב ואביהוא מתו ביום הקמת המשכן, נמצא שבשנה השנייה במדבר סיני באוהל מועד, היו כבר לאהרן רק שני בנים.

כהמשך לספר שמות, עוסק ספר ויקרא בנושאים הקשורים למשכן כמו קרבנות, טומאה וטהרה, דיני כהנים וכיו"ב, והוא שייך לשנת הנדודים השנייה. אולם בהגיענו לפרק כ"ה אנו קוראים: "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר דבר

4. וראה עוד במדרש "לקח טוב" על אתר, וברשיי לשמות ל"א, יח; ל"ג, יא. רשיי הולך בשיטה לפיה מעשה העגל קדם לציווי המשכן (פירושו לשמות ל"א, יח), ורק בירידתו השלישית מן ההר ביום הכיפורים, נצטוו בני ישראל על המשכן. אולם דעת הרמב"ן שונה. לדבריו, אחרי שבירת הלוחות, אמר משה לעם את נושא המשכן, אשר נצטווה עליו עוד לפני השבירה. ראה דבריו בפירושו לשמות ל"ה, א והערות המהדיר שעוועל שם.

5. רשיי: "אמור מעתה כל זמן שהיה עליו הענן לא היה יכול לבוא".

6. בפירושו לבמדבר ג', א.

7. שמות ל"א, יח; ל"ד, לב; ויקרא ז', לח; כ"ה, א; כ"ו, מ; כ"ז, לד.

אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לה". כלומר, בסוף ויקרא אנו חוזרים שוב להר סיני, לתקופת השנה הראשונה. לא יפלא אפוא, שאנו מוצאים בדברי חז"ל (ספרא על אתר) את השאלה: "מה ענין שמיטה אצל הר סיני". המזרח עונה לשאלה באמרו: "מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצוות נאמרו מסיני. אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטיה מסיני, אף כל המצוות נאמרו כללותיהם ופרטיהם מסיני"⁸.

הרמב"ן מבאר שסדר האירועים בספר ויקרא הוא כסדר כתיבתם בתורה. בתחילת ארבעים הימים הראשונים כרת ה' ברית עם ישראל. העם חטא בעגל והברית הראשונה בטלה. אולם ה' סלח לעם וכתר אתם ברית שנייה. בברית זו חוזר ה' על כל מה שנאמר בברית הראשונה. כפי שמצויין בפרשת כי תשא: "כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל" (שמות ל"ד, כז). כך חוזר ה' גם על נושא השמיטה, שבברית הראשונה ניתן בכלליות בסוף פרשת משפטים ובברית השנייה - בפרטות. לשאלה מדוע כותבת התורה את פרשת השמיטה בסוף ויקרא, עונה הרמב"ן תוך שהוא נאמן לרעיון שסדר הכתיבה הוא גם סדר האירועים, ואומר שבברית הראשונה נצטווה משה על עשיית המשכן, ובברית השנייה ציוה משה לישראל את כל אשר ציוהו ה' בהר סיני, כולל מעשה המשכן. אחר כך כשנשלמה מלאכת המשכן קרא ה' למשה ודיבר עמו מאהל מועד (ויקרא א', א) וציוהו על הקרבנות, ואז אמר משה שה' ציוה אותו עוד בהר סיני לפרש להם השמיטה והיובל. כלומר לאחר הסליחה חוזרים שנית למקום בו עסקו לפני החטא, בפרשת השמיטה⁹.

ספר במדבר שייך אף הוא לשנת הנדודים השנייה, במדבר סיני. בני ישראל עזבו את הר סיני בכי באייר (במדבר י', יא) ויצאו לנדודים במדבר סיני עד הגיעם לקדש ברנע, מקום ממנו נשלחו המרגלים לתור את הארץ (במדבר י"ג, כו; דברים ד', יט). קדש ברנע מזוהה עם עין קודיראת הנמצא על הגבול הבינלאומי שבין מצרים לארץ ישראל¹⁰. לפי המסורת חזרו המרגלים מתור את הארץ בטי' באב (תענית כט, ע"א). כיוון שהלכו 40 יום הרי יצאו בכ"ט בסיון. נמצא שמהלך בני ישראל במדבר סיני, מהר סיני עד קדש ברנע, במשך 40 יום, מכי באייר עד כ"ט בסיון¹¹.

אירועי ספר במדבר מרתקים. הספר פותח (א', ב-ג) בהכנת לכניסה לארץ, שבמרכזו עומד המפקד של כל יוצא צבא בישראל. מבן עשרים שנה ומעלה, היוצאים לכבוש הארץ¹². בהמשך, בפרק ט' מדובר על פסח שני. חגיגת הפסח קשורה לכניסה לארץ, כשם שחג הפסח נזכר ביציאת מצרים ובכניסה לארץ עם יהושע (ה', י). יתר על כן, הרעיון שחגיגת הפסח כאן קשורה לכניסה לארץ מקבל את חיזוקו מפרק י', לה-

8. וראה רש"י ורמב"ן שנחלקו בהסבר דברים אלו.

9. הסברים אחרים מצויים בפירושיהם של ראבי"ע וביבכור שור" על אתר.

10. ראה אטלס "דעת מקרא", מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ג, עמ' 104.

11. רש"י על פי הגמרא בתענית כט, ע"א, בפירושו לדברים א', ב.

12. רש"י לפסוק ג: "כל יוצא צבא" - מגיד שאין יוצא בצבא פחות מן עשרים.

לו, בו נאמר "ויהי בנסע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפצו אויבך וינוסו משנאיך מפניך"¹³. כלומר אנו עוסקים בהכנות לכיבוש הארץ. גם שיחתו של משה עם יתרו חותנו "נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה'" מעידה על כך. אולם ההכנות לכניסה לארץ, המתוארות במדבר אי-ט', נקטעו החל מפרק י"א ואילך בעקבות חטאי המתאווננים, חטא המרגלים, עדת קרח ואירועים נוספים שבעקבותיהם כל זה נדחה לעוד 38 שנים.

מעניינת המחלוקת שבין רמבי"ן לראב"ע בדבר זמנה של מחלוקת קרח. לדעת ראב"ע היא אירעה במדבר סיני כאשר נתחלפו ונבדלו הלויים, כי ישראל חשבו שמה עשה את זה מדעתו לתת גדולה לאחיו. גם דתן ואבירם נתקשרו עם קרח כיוון שהבכורה ניטלה מראובן וניתנה ליוסף. אולם הרמב"ן סבור שהמאורעות התרחשו כסדר כתיבתם ופרשת קרח אירעה אחרי פרשת המרגלים. לדבריו, בתקופה עליה מדבר ראב"ע היה משה אהוב על העם, שהתפלל בעדם בחטא העגל ואיש לא היה מעלה על דעתו למרוד בו. רק אחרי פרשת קברות התאוה, וכאשר לא התפלל עליהם בחטא המרגלים, ונענשו בדחיית הכניסה לארץ, רק אז העזו למרוד בו. הסברו של הרמב"ן מבטא את היאוש וחוסר התקווה שהיו מנת חלקו של העם, ואת המעבר הקשה מאווירת תקווה ואופטימיות אל תחושת יאוש של נדודים ומוות במדבר. פרשת קרח מסיימת את שרשרת ההתרחשויות של שנת הנדודים השנייה במדבר סיני.

פרק י"ט העוסק בפרה אדומה הוא פרק מעבר בין השנה השנייה לשנת הארבעים, באשר בכל 37 השנים שביניהן אין שום סיפור מקראי. הפרק עוסק בטהרה מטומאת מת, וכתבתו במקום הזה מסמלת את הרעיון שמכאן ואילך חדל דור המדבר למות, והקב"ה מטהר את בני ישראל לקראת כניסתם לארץ¹⁵.

בעקבות חטא המרגלים נענשו ישראל בארבעים שנות נדודים במדבר. (במדבר י"ד, לג-לד). כיוון שהלכו כבר שנתיים: בהר סיני ובמדבר סיני, עליהם להשלים עוד 38 שנים, כפי שמעידה התורה בדברים ב', יד: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלושים ושמונה שנה עד תם כל הדור אנשי המלחמה מקרב המחנה כאשר נשבע ה' להם"¹⁶.

כל 38 השנים הללו לא היה דיבור מאת ה', שנאמר: "ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם, וידבר ה' אל משה לאמר" (דברים ב', טז-יז). רש"י שם: "אצל משילוח המרגלים עד כאן לא נאמר צפ"ו ז' "וידבר" אלא "ויאמר", ללמדך שכל ל"ח שנה שכיו ישראל נזופים לא נייחד עמו הדבור בלשון הצב פנים אל פנים וישוּב הדעת...".

13. ספורנו לפסוק לה: "ויהי בנסע הארון" - ללכת ולהכנס לארץ ישראל.

14. המהרש"א בפירושו לגמרא שם, מסביר מדוע דורשת הגמרא ששרו מאחרי ה', שכן החר השליו ניתנה התורה נקרא "הר האלוקים" ולא "הר ה'", ולכן דרשו שנסעו מאחרי ה' כתינוק הבורח מבית הספר.

15. מפי הרב יואל בן נון בהרצאותיו ב"מכון הרצוג".

16. רש"י שם: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע" - מקום שילוח מרגלים. "שלושים ושמונה שנה" כי בשנה שניה שלח מרגלים.

פרק כי של ספר במדבר שייך כבר לשנת הנדודים הארבעים. עם תום ארבעים שנות נדודים מגיעים בני ישראל לעבר הירדן. לאורך מסילת ההר, היא דרך המלך, ישבו האדומים, המואבים והעמונים. בדרכם לארץ נאלצו בני ישראל לעבור בדרך זו. בקשת מעבר ממלך אדום נתקלה בהתנגדותו (במדבר כ, יח-כא). בני ישראל נאלצו לנטות מדרך המלך אל המדבר (שם, כ"א, ד). עמון ומואב תפסו מראשית ימיהם את שטחי עבר הירדן המזרחי, מנחל יבוק ועד מדרום לנחל ארנון. שטחי עמון ומואב נאסרו בכיבוש (דברים ב, ט, י"ח, יט). אולם זמן מסויים לפני בואם של בני ישראל לאזור, נכבשו חלק משטחי עמון ומואב על ידי סיחון מלך האמורי, שהדף את המואבים אל מדרום לארנון, ואת העמונים מזרחה, ותפס את השטח שבין הארנון ליבוק. (במדבר כ"א, כז-כט). כיוון שלא חל איסור כיבוש על סיחון, כפי שאמרו חז"ל: "עמון ומואב טוהרו בסיחון" (גיטין לח, ע"א), כבשו בני ישראל את ארצו. משם הצפינו וכבשו את ארצו של עוג מלך הבשן

מסעי בני ישראל במדבר מתוארים בקיצור בחומש במדבר פרק ל"ג, וקובעים עיון לעצמם. במשך ארבעים שנות נדודים נסעו בני ישראל 42 מסעות. רש"י (שם, א) מבאר את הסבה למניית המסעות, והיא שאף על פי שהקבי"ה גזר על עם ישראל נדודים במדבר ארבעים שנה, שלא נחשוב שכל אותן שנים היו בני ישראל מטולטלים ממסע אל מסע. רש"י מעמידנו על כך שהרשימה מונה 42 מסעות, ומתוכם 14 מסעות שבני ישראל עברו מיציאת מצרים ועד שליחת המרגלים. הוסף עליהם עוד 8 מסעות שנסעו לאחר מות אהרון, מהר ההר עד ערבות מואב, בשנת הארבעים, נמצא שכל 38 שנות הנדודים כעונש, נסעו רק 20 מסעות.

עוד מציין רש"י (לדברים א, מו) שבקדש ברנע ישבו 19 שנים, כך שמתוך 38 שנות נדודים, נדדו בפועל רק 19 שנים. ארבעה עשר המסעות מיציאת מצרים ועד שליחת המרגלים הם: סוכות, איתם, פי החירות, מגדול, מרה, אילים, ים סוף, מדבר סין, דפקה, אלוש, רפידים, מדבר סיני. (פסוקים ה-טז).

הכתוב מונה עוד שתי תחנות: קברות התאווה וחצרות (פסוקים טז-יז), מקומות בהם נדדו בשנה השנייה לפני חטא המרגלים. מכאן מונה הכתוב עוד 17 מסעות מרתמה ועד עברונה (פסוקים יח-לה), שהיו אחרי מעשה המרגלים. מקומות אלו הם במדבר ממזרח לים סוף, על פי הכתוב במדבר י"ד, כה: "מחר, פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף"¹⁷. בשנת הארבעים חוזרים בני ישראל מהמדבר המזרחי דרך עציון גבר למדבר צין היא קדש (פסוקים לה-לו)¹⁸.

מקדש שלחו מלאכים אל מלך אדום וביקשו ממנו מעבר. מקדש נסעו להר ההר, שם מת אהרן ושם גם התרחשה מלחמת ערד¹⁹. מפסוק מא' שבפרק ל"ג מנויות תחנות הנמצאות בעבר הירדן המזרחי. נמצא ששוב עברו מהנגב לעבר הירדן המזרחי "לסבב

17. וכן בדברים א, מ וברש"י שם. וראה ב"אטלס דעת מקרא", עמ' 118.

18. קדש מוזהה לפי התרגומים הארמיים עם פטרה, כלומר במזרח ארץ ישראל, ולדעה אחרת - עם קדש ברנע, על הגבול הבינלאומי שבין מצרים לארץ ישראל.

19. לפי תיאור זה הר ההר מצוי בנגב של ארץ ישראל. זה מתאים לפסוק המתאר את מלחמת ערד: "וישמע הכנעני מלך ערד והוא יושב בנגב בארץ כנען בבוא בני ישראל" (פסוק מ).

את ארץ אדום" (במדבר כ"א, ד), עד הגיעם לערבות מואב (פסוק מח). במסורת חז"ל מדובר על שמונה מסעות שחזרו לאחוריהם (ירושלמי יומא א, א). בדברים י', ו נאמר: "ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן ויקבר שם". רש"י למקום שואל: "מה ענין זה לכאן, ועוד וכי מצני יעקן נסעו למוסרה, וכלל ממוסרות צאו לבני יעקן, שנאמר 'ויסעו ממוסרות ויחנו בצני יעקן'" (במדבר ל"ג, לא).

עוד שואל רש"י בדברים (י', ו) נאמר שאהרן מת במוסרה, ובמדבר ל"ג, לח נאמר שמת בהר ההר. לפיכך מסבירה הגמרא וכן רש"י למקום, שכאשר מת אהרן נסתלקו ענני הכבוד, ובני ישראל פחדו ממלחמת ערד וחשבו לשוב מצרימה, ושוב 8 מסעות לאחור.

בעל "תורה תמימה" לדברים (י', ו) מבאר שברשימה שבמדבר ל"ג ממוסרות להר ההר יש 8 מסעות, וכיוון שבהר ההר מת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד ופחדו ממלחמת ערד, חזרו משם 8 מסעות לאחור: מהר ההר למדבר צין, לעציון גבר, לעברונה, ליטבתה, לחד הגדגד, לבני יעקן, למוסרה. הסבר זה עונה לשאלת רש"י, שכן לפי במדבר ל"ג, נסעו ממוסרות לבני יעקן, ואילו הרשימה שבדברים י' משקפת את החזרה לאחור. לפיכך נאמר שנסעו מבארות בני יעקן למוסרה. לענין הכתוב "שם מת אהרן ויקבר שם". שבדברים י', ו, המייחס את מות אהרן למוסרה, מבארת הגמרא שם, ששם הספידוהו וגמלו לו חסד והעלה עליהם המקום כאילו מת ונקבר שם²⁰.

עם תום הכיבושים בעבר הירדן, מגיעים בני ישראל לערבות מואב (במדבר כ"ב, א), שם נאמר ספר דברים על ידי משה ברי"ח שבט של שנת הארבעים (דברים א', ג; ראש השנה ב; ע"ב), ושם נכרתה ברית נוספת "מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב" (דברים כ"ח, כט).

20. בעל "תורה תמימה" שם, אות ז' מוסיף שהסבר זה הוא על דרך הדרש, ולפי פשוטו יש לומר שמוסרות בפרשת מסעי איננה מוסרה שבדברים י', וכן בני יעקן אינו בארות בני יעקן שבכאן. בכור שור מבאר שמוסירה שמה מוסיף, והה"א כמו "ירושלימה", "מצרימה", כלומר, למוסירה, וכן ראב"ע.